

PSIHOLOGIE - PSIHOTERAPIE

Colecție coordonată de
Simona Reghintovschi

Erik H. Erikson

IDENTITATEA ȘI CICLUL VIEȚII

Traducere din limba engleză de
Mălina Panait

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
MAGDALENA MĂRCULESCU
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Redactare:
VLAD VEDEANU

Design și ilustrație copertă:
FABER STUDIO (Adelina Butnaru)

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
OFELIA COȘMAN

Corectură:
CRISTINA TEODORESCU
OANA AANEI

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ERIKSON, ERIK H.

Identitatea și ciclul vieții / Erik H. Erikson ; trad. din lb. engleză
de Mălina Panait. - București : Editura Trei, 2026

Conține bibliografie

ISBN 978-606-40-3265-2

I. Panait, Mălina (trad.)

159.9

Titlu: IDENTITY AND THE LIFE CYCLE

Autor: Erik H. Erikson

Copyright © 1980 by W. W. Norton & Company, Inc.

Copyright © 1959 by International Universities Press, Inc.

Copyright © Editura Trei 2026
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeu 1, C.P. 0490, București

Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20

e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

ISBN: 978-606-40-3265-2

Cuprins

7	Prefețe
17	Capitolul 1. Dezvoltarea Eului și schimbarea istorică
	NOTE CLINICE
59	Capitolul 2. Creșterea și crizele personalității sănătoase
126	Capitolul 3. Problema identității Eului
209	Anexă: Fișă de lucru
211	Note
219	Bibliografie

Prefețe

Colecția de eseuri republicată acum a apărut prima dată în 1959, drept monografia 1, volumul 1 din seria *Psychological Issues*, publicată de International Universities Press. Referirile la o „problemă psihologică”, de la începutul și sfârșitul prefeței originale — care urmează —, fac aluzie la publicația respectivă.

Prefața 1 (1959)

Republicarea unor lucrări selectate necesită de obicei un argument al rațiunii suficiente. Această monografie conține scrieri care sunt cerute ca sursă de documentare — o cerere atât de persistentă și din partea unor cercuri profesionale atât de diferite, încât indică o „problemă psihologică” de actualitate.

Titlul enunță tema generală: unitatea ciclului vieții umane și dinamicile specifice fiecăreia dintre etapele sale, așa cum prevăd legile dezvoltării individuale și ale organizării sociale. În psihanaliză, această temă nu a fost extinsă până acum dincolo de perioada copilăriei, iar câteva lucrări nu pot avea drept scop decât să descrie sarcina psihosocială specifică tinereții, și anume formarea Eului, și să contureze eforturile care trebuie depuse în continuare.

Natura lucrărilor mele explică angajamentul inconstant al acestora față de teorie. Prima lucrare (o selecție de note clinice care au precedat și, de fapt, au reprezentat o sursă de documentare pentru cartea mea *Copilărie și societate*) ilustrează acea combinație de observații și impresii terapeutice din munca „aplicată” care îl determină pe clinician să își regândească premisele. „Aplicație” în acest caz nu înseamnă doar utilizarea ipotezelor psihanalitice în alte domenii — cum ar fi educația indienilor, munca în timpul războiului și studiul longitudinal cu copii —, ci împărtășirea condițiilor de observare din aceste domenii. Clinicianul abordează astfel de oportunități episodice de comunicare și serviciu prin prisma teoriei — oricare ar fi aceasta — care a devenit implicită în deprinderile sale de observare; doar treptat devine evident că aplicația extraclinică sugerează o nouă perspectivă asupra teoriei înseși.

Lucrarea *Growth and Crises of the Healthy Personality* (Creșterea și crizele personalității sănătoase) își datorează existența altei provocări. Un grup de experți în domeniul dezvoltării copilului, desemnat de Biroul pentru Copii din SUA să pregătească pentru conferința din 1950 de la Casa Albă o prezentare a dovezilor și teoriilor promițătoare legate de sănătatea mentală în copilărie, l-au întrebat pe scriitor, în calitate de clinician și cetățean, cum ar putea ca, la acea dată și în acel scop, să expună din nou ceea ce fusese formulat în cartea sa *Copilăria și societate* referitor la dezvoltarea unei „personalități sănătoase”. Autorul a nesocotit propriile rețineri legate de prematuritatea teoretică și posibila utilizare inadecvată a schemei normalității și, solicitându-i ajutorul lui Joan Erikson (în calitate de mamă și educatoare), a elaborat câteva perspective clinice. Perspectiva, desigur, este parte integrantă a muncii unui clinician; la o privire mai atentă însă, trebuie

să includă (nu să treacă cu vederea) orice cunoștințe care pot fi verificate, teorii coerente și metode terapeutice aflate la dispoziția clinicianului (vezi Erikson, 1958b). Lucrarea de față este publicată în mare parte în forma în care a fost prezentată grupului de studiu care pregătea conferința de la Casa Albă. Am scris totuși cu caractere italice anumite puncte importante care, după cum a demonstrat experiența, merită să fie ignorate, în timp ce câteva note de subsol avertizează cu privire la utilizările inadecvate la care s-a pretat această disertație.

The Problem of Ego Identity s-a adresat unui public destul de diferit. Comitetul de programe al Asociației Americane de Psihanaliză m-a rugat să detaliez această temă într-una dintre secțiunile reuniunilor sale anuale de iarnă. Desigur, referințele la teoria psihanalitică, precum și la tehnicile terapeutice sunt mai numeroase aici, deși nu numai aici, ci în toate lucrările, am lăsat chestiunile metapsihologice în seama experților în acest tip de gândire.

În pofida diferențelor dintre ele însă, cele trei lucrări reunite aici descriu trei pași interconectați în gândirea clinică: ele restrâng treptat chestiunea dezvoltării psihosociale de la impresiile clinice generale la o primă prezentare a etapelor psihosociale, iar în cele din urmă la o formulare mai detaliată a unei etape, și anume adolescența. Cercetările viitoare trebuie să se concentreze asupra comparării mai multor etape ale vieții studiate în acest mod și trebuie să-și îndrepte atenția către implicațiile unor astfel de studii pentru înțelegerea întregului ciclu al vieții umane.

Profesioniștii din alte domenii vor găsi în bibliografia mea trimiteri la transcrierea mai multor întâlniri interdisciplinare în cadrul cărora au fost prezentate și discutate conceptele mele (Erikson, 1951a, 1953, 1955a, 1955b, 1956, 1958c; Erikson

10 și Erikson, 1957). În zilele noastre, când comunicarea orală și socială directă între discipline și continente înlocuiește într-o mare măsură studiul solitar și minuțios al cărților, o anumită repetiție, cu variațiile corespunzătoare, este inevitabilă. Cărțile mele *Copilărie și societate* (1950a) și *Tânărul Luther* (1958a) zugrăvesc atât cât am reușit să prezint o integrare a abordărilor clinice și aplicate. Psihanalistul clinician va remarca însă că abia în ultimii ani am început să mă aplec cu atenție asupra dovezilor clinice (1954, 1958b) și metodei terapeutice, în lumina extinsei noastre conștiințe istorice. Și în această privință, această monografie — retrăsând o porțiune din parcursul unui muncitor clinician — prezintă în spiritul adevărului o problemă psihologică ce rămâne totuși deschisă.

Prefața 2 (1979)

Dacă republicarea, la sfârșitul anilor 1950, a selecției de eseuri scrise în cele două decenii anterioare a impus necesitatea unui „argument al rațiunii suficiente”, ce explicație pot da pentru reeditarea aceleiași publicații în acest an, 1979 — iar asta deși o parte din lucrările prezentate aici au fost între timp incluse într-o carte, *Identity: Youth and Crisis* (1968)? Într-adevăr, probabil că editorul meu știe ce face când consideră că încă este valabilă „rațiunea suficientă” oferită în Prefața 1, aceea că pare a exista o „cerere persistentă” pentru această compilație de eseuri de început. Un singur lucru pot să confirm: întregul expozeu al ceea ce am numit eu atunci „parcursul unui muncitor clinician” pare să fi suscitât un interes deosebit în rândul îndrumătorilor și studenților din diverse domenii și țări. Poate că observațiile inițiale care au condus

la recunoașterea unei noi afinități contextuale între fenomene considerate anterior izolate unele de celelalte pot conduce la ceea ce un prieten a numit „autenticitatea” exprimării care încă merită citită, chiar dacă unele detalii conceptuale rămân larg deschise.

În prima ediție, pentru nou-înființata publicație *Psychological Issues* răposatul nostru prieten David Rapaport a oferit o introducere amplă, „A Historical Survey of Psychoanalytic Ego Psychology” (1957–1958). Întorcându-se la începuturile reflecțiilor lui Freud, el a împărțit istoria psihologiei eului în patru faze, prima încheiată în 1897, iar ultima pornind în anii 1930, cu lucrările importante ale Annei Freud (1936) și ale lui Heinz Hartmann (1939). Rapaport a cartografiat aceste faze admirabil și extrem de detaliat, iar eseul său a devenit o parte solidă și independentă a operei sale de-o viață, studiată acum de un public care s-ar putea suprapune cu publicul acestui volum, dar fără a coincide cu el. Accentul deosebit pus de Rapaport pe detaliile istorice și terminologice nu este de fapt — am decis împreună cu editorul meu — indispensabil și ar putea fi derutant pentru mulți cititori care își doresc în primul rând să înțeleagă ideile de bază ale relației dintre psihologia eului din vremea mea și teoria mea evolutivă a *dezvoltării psihosociale*. Așadar am decis să ometem din această versiune reeditată mare parte din eseul lui Rapaport.

Aș dori totuși să extrag cu recunoștință câteva dintre sugestiile sale de încheiere referitoare la rolul enunțurilor mele în structura psihologiei Eului:

Teoria adaptării a lui Hartmann include o teorie generalizată a relațiilor din realitate, care subliniază rolul deosebit al relațiilor sociale (Hartmann, 1939; Hartmann și Kris, 1945; Hartmann, Kris

12 și Loewenstein, 1951). Nu oferă însă o teorie psihosocială specifică și diferențiată.

Erikson se axează pe epigeneza Eului (Erikson, 1937; 1940a), pe relațiile din realitate (1945) și mai ales pe elaborarea teoriei rolului realității sociale (1950b), iar acestea constituie nucleul teoriei sale psihosociale a dezvoltării (1950a), care completează teoria lui Freud din cea de-a treia fază și dezvoltarea ei de către Hartmann.

Teoria lui Erikson conturează *secvența fazelor epigenezei Eului* (1950b) și particularizează astfel conceptul dezvoltării autonome a Eului, a lui Hartmann, care a generalizat concepția lui Freud despre dezvoltarea anxietății.

Această secvență a fazelor dezvoltării Eului merge în paralel cu cea a dezvoltării libidoului (1950a, Capitolul 2) și dincolo de ea, întinzându-se de-a lungul *întregului ciclu al vieții* (Capitolul 7). Această concepție este prima în istoria teoriei psihanalitice care cuprinde acele faze ale ciclului vieții ce sunt de regulă înglobate în conceptul unic al maturității genitale și care oferă instrumente pentru cercetarea lor...

Caracteristica esențială a acestei teorii psihosociale a dezvoltării Eului și a teoriei adaptării a lui Hartmann (spre deosebire de teoriile „culturaliste”) este aceea că ele oferă o explicație conceptuală a dezvoltării sociale a individului, urmărind desfășurarea *caracterului social din punct de vedere genetic al ființei umane* în cursul întâlnirilor sale cu mediul social în fiecare fază a epigenezei sale. Astfel, nu se presupune că normele sociale își pun amprenta asupra individului asocial din punct de vedere genetic, prin „disciplină” și „socializare”, ci că societatea în care se naște individul face din acesta un membru al său prin influențarea *modului în care* rezolvă sarcinile aferente fiecărei faze din dezvoltarea sa epigenetică...

Teoria lui Erikson (la fel ca mare parte din teoria lui Freud) înglobează aspecte fenomenologice, psihanalitice cu specific clinic și psihanalitic-psihologice generale, fără a le diferenția sistematic. În consecință, statutul conceptual al termenilor acestei teorii este neclar până în prezent. Sistematizarea acestei teorii și clarificarea statutului conceptual al termenilor săi reprezintă o sarcină ce îi revine psihologiei Eului în viitor.

Contribuțiile lui Erikson constituie o extensie organică a teoriei lui Freud; atât acestea, cât și contribuțiile lui Hartmann sunt în concordanță unele cu celelalte și complementare. Totuși Erikson și-a raportat în mod explicit teoria în principal la conceptele psihologiei Se-ului a lui Freud, mai puțin la conceptele lui Freud din psihologia Eului și doar pe alocuri la teoria lui Hartmann. Nici Hartmann nu a încercat să formuleze relația dintre teoria sa și cea a lui Erikson. Psihologia Eului are de îndeplinit o misiune de integrare.

Aceste fragmente i-au oferit fără îndoială cititorului monografiei o analiză binevoitoare a unificării teoretice pe care o pregăteam în cele trei eseuri. Caracterizarea pe care chiar și Rapaport trebuie să o aplice în concluzie termenilor teoriei mele, aceea de statut teoretic neclar, se referă în mod semnificativ la termenul central al acestei lucrări, dar folosit mai puțin în activitatea mea ulterioară: „identitatea Eului”. Căci parcursul meu printre chestiunile legate de identitate și de ciclul vieții nu se oprește odată cu găsirea unui punct de sprijin în psihologia existentă a eului. Mai degrabă, așa cum amintește Rapaport în treacăt, acest parcurs se îndreaptă, chiar în aceste pagini, către o teorie psihanalitică a dezvoltării psihosociale, ale cărei elemente existente în momentul de față le-am pus cap la cap abia recent, la solicitarea

14 Institutului Național de Sănătate Mentală (în curs de publicare). În plus, această orientare psihosocială a devenit parte a unei orientări istorice care ne va obliga în cele din urmă să considerăm că funcționarea Eului (precum și încercările noastre de a înțelege natura a ceea ce numim „Eu”) constă în procese care stau la baza unei relativități istorice. Această tendință a fost deja evidentă în cărțile mele *Copilărie și societate* (1950a, revizuită 1963) și *Tânărul Luther* (1958a), care fuseseră publicate la momentul apariției monografiei.

Așa cum indică primul său paragraf, această lucrare este o primă încercare curioasă de a aborda etosul schimbător al perioadelor istorice din punctul de vedere al observării clinice. Dar asta înseamnă doar să subliniem (uneori mai degrabă subiectiv) simptomatologia unor tulburări psihologice care într-o anumită perioadă prevalează la o minoritate semnificativă a populației și reprezintă astfel o *replică epidemiologică* la etosul dominant al tiparelor comunalității* și productivității. Problema modului în care putem explica în cele din urmă echilibrul dintre forțele înălțătoare și cele derutante caracteristice unei anumite perioade din istorie am putut să o abordez abia în lucrări biografice ulterioare care descriu interacțiunea dintre liderii cu geniu călăuzitor și vremurile lor: Gandhi, care la maturitate a condus destinul Indiei (1969), și Jefferson, care și-a asumat un rol penetrant în conturarea identității americane (1974). Interrelația dintre stilurile de individualitate și comunalitate în tiparele vieții de zi cu zi este abordată în schimb într-o carte despre joc, ritualizare și politică (1977).

* În orig. *communality* — orientare spre cooperare și apartenență; apare deseori în opoziție cu individualitate (*N.t.*).

Se poate spune că toată această activitate tinde spre formulări ale interdependenței dintre istoria vieții și istorie. În consecință, se poate considera că observațiile și formulările clinice pătrunzătoare sunt ghidate concomitent de o serie de procese istorice vizibile. Când ne concentrăm asupra oricărei teme de viață, precum identitatea, putem fi ghidați de motive înrădăcinate în *istoria noastră personală*. Am avut ocazia să descriu acest aspect în partea autobiografică a unui eseu (1975) în care m-am alăturat unor bărbați și femei din diferite domenii științifice și umaniste la reflecțiile asupra originilor unuia dintre cele mai decisive concepte în viețile noastre personale și profesionale. În același timp însă, traiectoria *terapeutică și teoretică* a domeniului meu, așa cum a precizat mai sus Rapaport și cum exemplifică episoadele clinice prezentate de mine mai jos, evidențiază cu tărie necesitatea unui concept al identității — așa cum s-a întâmplat, într-un crescendo de neuitat, în cazul *agravării istorice* a problemelor de identitate ale tinerilor din anii 1960, când eram de fapt în primul rând profesor universitar (1963).

Lucrarea de față republicată se concentrează totuși asupra unei teme fundamentale pentru toate perspectivele, și anume rolul identității psihosociale în logica dezvoltării ciclului vieții umane — așa cum a fost zugrăvită în anii 1940 și 1950.

Dezvoltarea Eului și schimbarea istorică

Note clinice*

Oamenii care provin din aceeași categorie etnică, perioadă istorică sau au același scop economic sunt ghidați de aceleași imagini ale binelui și răului. Infinit de variate, aceste imagini reflectă natura eluzivă a schimbării istorice; totuși, sub forma modelelor sociale contemporane, a unor prototipuri fascinante ale binelui și răului, capătă o concretețe decisivă în dezvoltarea Eului fiecărui individ. Psihologia psihanalitică a Eului nu a răspuns acestei concreteți cu suficientă specificitate teoretică. Pe de altă parte, studenții la Istorie continuă să ignore câteva fapte simple: că toți oamenii sunt născuți de mame, că toți am fost cândva copii, că oamenii și populațiile încep să se dezvolte din leagăn și că societatea este alcătuită din indivizi aflați în plin proces de transformare din copii în părinți.

Doar psihanaliza și științele sociale, împreună, pot cartografia întrepătrunderea în totalitate a ciclului vieții cu istoria

* Versiunea originală a acestei lucrări a apărut în *The Psychoanalytic Study of the Child*, 2: 359–396, 1946.

- 18 comunității. În acest scop, prezenta colecție de note clinice oferă întrebări, ilustrări și considerente teoretice cu privire la relația dintre Eul copilului și prototipurile istorice ale vremurilor.

IDENTITATEA DE GRUP ȘI IDENTITATEA EULUI

1

Formulările teoretice inițiale ale lui Freud privind Eul și relația acestuia cu societatea au depins inevitabil de tendința generală a argumentului său analitic de la acel moment legat de formulările sociologice ale epocii lui. Faptul că, în primele sale discuții despre psihologia grupurilor, Freud l-a citat pe sociologul francez postrevoluționar Le Bon și-a pus amprenta asupra discuțiilor psihanalitice ulterioare despre „mulțimile” de oameni. Așa cum a recunoscut Freud, „masele” lui Le Bon erau gloate impulsive, sărace cu duhul, care se bucurau de anarhia dintre două etape ale societății și, în momentele de avânt și de decădere, gloate conduse de lideri. Astfel de gloate există; definiția lor rămâne valabilă. Există totuși o mare discrepanță între aceste observații sociologice și materialul asigurat de metoda psihanalitică — și anume istoricul individual reconstruit din dovezile transferului și contratransferului, într-o situație terapeutică *à deux*. Discrepanța metodologică rezultată s-a perpetuat în psihanaliză printr-o diferențiere artificială între individ-în-interiorul-familiei (sau aparent înconjurat de proiecții ale constelației sale familiale în „lumea exterioară”) și „individul-în-masă”, imersat într-un „colectiv difuz”¹. Fenomenul și conceptul de organizare socială, precum și impactul acestora asupra Eului individual au fost, prin

urmare, foarte mult timp marginalizate de tributuri condescendente aduse existenței „factorilor sociali”.

În general, conceptul de Eu a fost descris de definițiile anterioare ale conceptelor sale opuse, mai cunoscute, Se-ul biologic și „masele” sociologice: Eul, nucleul individual al experienței organizate și planificării raționale, a fost pus în pericol atât de anarhia instinctelor primare, cât și de indisciplina spiritului de grup. S-ar putea afirma că, așa cum Kant a trasat drept coordonate ale cetățeanului moral „cerul înstelat deasupra sa” și „legea morală în sine”, Freud în perioada sa de început a plasat Eul temător între Se-ul lăuntric și gloata din jurul lui.

Pentru a ține seama de moralitatea precară a omului încercuit, Freud a instituit în interiorul Eului idealul Eului sau Supraeul. La început, accentul s-a pus din nou pe povara externă impusă astfel asupra Eului. Supraeul, după cum a subliniat Freud, reprezintă internalizarea tuturor restricțiilor în fața cărora Eul trebuie să se plece. Îi este impus copilului (*von aussen aufgenötigt*) de influența critică a părinților, iar mai târziu de cea a educatorilor profesioniști și a ceea ce Freud considera în primă fază drept o mulțime vagă de semeni (*unbestimmte Menge tier Genossen*) care alcătuiau „mediul” și „opinia publică” (Freud, 1914).

Se consideră că starea inițială de iubire de sine naivă a copilului înconjurat de o dezaprobare atât de puternică este compromisă. Copilul caută modele cu care să se compare și urmărește să obțină fericirea în încercarea de a se asemăna cu acestea. Când reușește, dobândește *stimă de sine*, o replică nu prea convingătoare a narcisismului lui originar, și senzația de omnipotență.

Aceste modele conceptuale timpurii nu au încetat niciodată să determine tendința discuțiilor și obiectivele practicii în psihanaliza clinică². Punctul de interes al cercetării psihanalitice a virat

20 însă spre o gamă largă de probleme genetice. De la studierea dispariției Eului în mulțimea amorfă sau într-o gloată condusă de un lider, am ajuns la problema originii Eului infantil în viața socială organizată. În loc să evidențiem de ce anume îl vitregește organizarea socială pe copil, ne dorim să clarificăm ce îi poate oferi, întrucât ea îl ține în viață și, administrându-i nevoile într-un anumit mod, îl atrage către modul ei specific de viață. În loc să acceptăm trinitatea oedipiană ca schemă ireductibilă pentru comportamentul irațional al omului, ne străduim să oferim mai multă specificitate, explorând maniera în care organizarea socială este factor codeterminant pentru structura familiei; pentru că, după cum a spus Freud spre sfârșitul vieții, „...[în Supraeu] nu operează doar trăsăturile personale ale acestor părinți, ci și tot ceea ce a produs un efect determinant asupra lor, gusturile și standardele clasei sociale în care aceștia trăiesc, precum și caracteristicile și tradițiile rasei din care se trag” (1938, pp. 122–123).

2

Freud a arătat că sexualitatea începe odată cu nașterea; ne-a oferit și instrumentele pentru a demonstra că viața socială începe cu începuturile fiecărui individ.

Unii dintre noi am folosit aceste instrumente la studiul așa-numitelor societăți primitive, unde pregătirea copilului este integrată într-un sistem economic bine definit și într-un set redus și static de prototipuri sociale³. Pregătirea copilului în astfel de grupuri, am conchis, este metoda prin care modalitățile de bază în care un grup organizează experiența (identitatea sa de grup, cum am numit-o noi) sunt transpuse în experiențele